

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑΙ ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΘΕΩΡΙΑΙ

10. Ἡ ψυχολογία κατὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν.

α'. Αἱ περὶ ψυχῆς θεωρίαι τῶν πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσόφων.

Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ὡς πρώτη ἐνσυνείδητος ἐμβάθυνσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰ κατὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν φύσιν ἀνευ ἐπιδράσεως τῶν δογμάτων καὶ τῆς μυθολογίας, ἀσχολεῖται εἰς τὰ προβλήματα τῆς ψυχολογίας ἐφ' ὅσον πρόκειται, ἀφ' ἑνὸς μὲν περὶ ἐρμηνείας τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καθ' ἑαυτὸν, ἀφ' ἑτέρου δὲ περὶ θεωρίας τινος τῆς γνώσεως καὶ περὶ τῆς διαλεκτικῆς λεγομένης. Ἡ ἐρμηνεία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως βασιζομένη εἰς τὴν διάκρισιν σώματος ἀπὸ ψυχῆς ἔχει ὑπ' ὄψιν τὴν περὶ οὐσίας ψυχικῆς μυθολογικὴν ἀντίληψιν καὶ ταύτην προσπαθεῖ νὰ ἀναπτύξῃ περαιτέρω δημιουργοῦσα εἴτε ὑλικὴν τινα ψυχὴν, εἴτε ἄϋλον καὶ σκιώδη. Ἐν γένει δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο μεταδίδεται ἡ περὶ ψυχικῆς οὐσίας μυθολογικὴ ἀντίληψις αὐτούσια εἰς τὴν προσωκρατικὴν φιλοσοφίαν καὶ διὰ τῶν διαφορῶν ὑλιστικῶν, ἐμπειριστικῶν, ἰδεαλιστικῶν κλπ. πρώτων κατευθύνσεων ταύτης, τείνει πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μετέπειτα καθαρῶς μεταφυσικῶν περὶ ψυχικῆς οὐσίας θεωριῶν.

Ἡ ἐκ τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως καὶ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς προκύπτουσα ψυχολογία τῶν προσωκρατικῶν περιλαμβάνει βεβαίως παρατηρήσεις καὶ περιγραφὰς τῶν λειτουργιῶν καὶ ἐκδηλώσεων τῆς ψυχικῆς οὐσίας, ἧτοι ἀναχωρεῖ ἐπαγωγικῶς ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ τοῦ φαινομένου ἐρ-

μηνεύουσα συμπίπτει πρὸς τὰς κρατούσας ἀντιλήψεις τὰ κατὰ τὴν λειτουργίαν τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, τὰ κατὰ τὸν νοῦν, τὰς φρένας καὶ τὴν δαίμοναν, τὰ κατὰ τὸ θυμικὸν κλπ. Ἡ δευτέρα αὕτη μορφή τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας γίνεται βεβαίως ὄχι χάριν ἐρημνείας τῶν λειτουργιῶν τῆς συνειδήσεως ἀποκλειστικῶς, ἀλλὰ χάριν ἐμφαθύνσεως εἰς τὰ κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ διὰ τοῦτο συμπίπτει πρὸς τὰς βιολογικὰς, ψυχολογικὰς καὶ ἐν γένει τὰς ἀνθρωπολογικὰς τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων θεωρίας. Καὶ αὕτη ὁμοίως, ὅπως καὶ αἱ περὶ ψυχικῆς οὐσίας θεωρίαι κατὰ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὑπάγονται εἰς τὴν γενικὴν κατεύθυνσιν, ἣν αὕτη ἀκολουθεῖ, ἥτοι εἰς τὴν εὔρεσιν τῶν πρώτων αἰτίων τῆς ὑπάρξεως καὶ εἰς τὴν ἐρημνείαν τῆς γενέσεως τῶν ὄντων.

Διὰ τοῦτο οἱ Ἴωνες φυσιολόγοι παραδεχόμενοι ὕλικὴν τινὰ τὴν πρώτην τῶν ὄντων πηγὴν, ὕλικὴν τινὰ ἰσοπέτοισι καὶ τὴν ψυχικὴν οὐσίαν καὶ ὕλιστικῶς ἐρημνεύουσι τὰ κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως καὶ τὰ κατὰ τὰς αἰσθήσεις. Οἱ Πυθαγόρειοι βραβεύοντες εἰς τὰς μορφὰς καὶ τοὺς τύπους τὴν αἰτίαν ὑπάρξεως καὶ γενέσεως τῶν ὄντων παρομοίαν τινὰ φανταζόμενοι καὶ τὴν ψυχὴν. Ἐπίσης καὶ οἱ Πράκλειτος, οἱ Ἐλεῖται, οἱ Ἀτομισταὶ κλπ. ἀνιλόγως πρὸς τὰς γενικὰς αὐτῶν θεωρίας ἐρημνεύουσι καὶ τὰ κατὰ τὴν ψυχικὴν οὐσίαν καὶ τὰς λειτουργίας συνειδήσεως.

Κατὰ τὰς διαφορὰς ὁμοίως ταύτας ἀντιλήψεως καὶ θεωρίας μία ἀρχὴ φαίνεται ἐπικρατεῖσαι, ἡ τῶν ἀντιθέσεων, ἣτις παρακολουθεῖ τὴν ἀνθρώπινην ἐπιστήμην μέχρι τῆς σήμερον. Κατὰ τὰς ταιαύτας δ' ἀντιθέσεις ἡ ψυχικὴ οὐσία λαμβάνεται ἢ ὡς ἕνός μὲν ὡς ὕλική, ἢ ὡς ἑτέρου δ' ὡς καθαρώς πνευματικῆ.

Οἱ Ἴωνες φυσιολόγοι φιλόσοφοι (ἑταίρῃς ὁ Μιλήσιος, Ἀναξίμανδρος, Ἀναξίμενης) ἐθεώρουν τὴν ψυχὴν ὡς ὕλικὴν τινὰ οὐσίαν, ἡ ὅποια ἐθεωρεῖτο αἰτία τῆς ἐκδηλουμένης ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως. Ἐταίρῃς δὲ Μιλήσιος παραδέχεται τὸ ὕδωρ ὡς πηρὴν καὶ αἰτίαν τῆς ζωῆς (Ἀριστοτέλ. Μεταφυσ. I, 3, 983β). Πάντα τὰ ἀντικείμενα καὶ αἱ ὑπάρξεις διὰ τῆς ὑγρασίας λαμβάνουσι κίνησιν καὶ ζωὴν. Ἐπιμένους ὄχι μόνον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶν ἀντικείμενον κινούμενον ἐκπέφυκα ψυχῆ, ὡς ἐφρόντισε νὰ ἀποδείξῃ καὶ διὰ τῆς ἔλλεως τοῦ μαγνήτου. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐκ τοῦ ἀπείρου, ἐξ οὗ τὰ πάντα προκύπτουσι καὶ εἰς ὃ διαλύονται, παράγει τὴν ζωὴν καὶ τὰς διαφορὰς ὑπάρξεις δι' ὕλικῆς τινος ἔξελξεως τῶν μορφῶν (ἐξ ἰχθύων ἐγένετο ἄνθρωπος) καὶ τῶν ὑπάρξεων ἐν τῷ ἀπείρῳ. Καίτοι δὲ δὲν γνωρίζομεν ἂν ὁ Ἀναξίμανδρος

ὑπὸ τὸ ἀπειρον ἐννοεῖ δυναμικὴν τινα καὶ μηχανικὴν γενικὴν ἐνέργειαν, ἢ ἀκαθόριστον ποιοτικῶς ὕλην, ὡς πυρῆνα τῆς πραγματικότητος, ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι πρόκειται περὶ οὐσίας τὰ πάντα διεπούσης. Ὁ Ἀναξίμανης λαμβάνει τὸν ἀέρα ὡς αἰτίαν καὶ φορέα τῆς ζωῆς καὶ ὡς ψυχὴν. «Ὁ ἴον ἢ ψυχὴ ἢ ἡμετέρα ἀήρ οὕσα συγκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀήρ περιέχει» (1). Ὁ Πυθαγόρας καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ διεκρίνον τὸν ἀριθμὸν ἢ τὰς μορφὰς κατὰ τὰς σχέσεις τῶν ἀντικειμένων καὶ καταστάσεων τῆς ζωῆς, ὡς αἰτίαν καὶ οὐσίαν τῶν ὄντων. Ἐπειδὴ δ' ἡ πανταχοῦ παρατηρούμενη σχέση καὶ ἀρμονία προέρχεται ἐξ ἀνωτέρας διανοήσεως, διὰ τοῦτο αὕτη καθορίζει ἀριθμητικῶς καὶ γεωμετρικῶς τὰς μορφὰς καὶ τὰ ὄντα. Ἡ διανόησις εἶναι ἢ κυρία ἐκδήλωσις καὶ ἡ ἰδιότης τῆς ψυχῆς, ἢ ὁποῖα πάλιν εἶναι ἀρμονία τις διάφορος τῆς ὕλης καὶ ἀθάνατος κατὰ Φιλόλαον, ἐνοικοῦσα εἰς τὸ σῶμα ὡς εἰς «σῆμα» (2) (τάφον) πρὸς δοκιμασίαν. Μετὰ θάνατον ὑψίσταται ἡ ψυχὴ δίκην τῶν πεπραγμένων καὶ διὰ μετεμψυχώσεως ἐξαγνίζεται ἀπερχομένη εἰς τὸ αἰώνιον, ἀπειρον καὶ ἀρμονικόν. Ἐν τῷ σώματι ἐνοικοῦσα κοινωνεῖ πρὸς τὸν ἔξω κόσμον διὰ τῶν σωματικῶν πόρων, αἰσθητηρίων, κατὰ τὸν Ἀλκμαίωνα, δι' αὐτῶν ὅμως λαμβάνει ψευδεῖς εἰκόνας, ἐὰν δὲν ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν ἀριθμητικὴν αὐτῶν καὶ γεωμετρικὴν σχέσιν δι' ὑπολογισμοῦ. Διὰ τοῦτο αἰ αἰσθήσεις κατὰ τὸν Ἐπίχαρμον εἶναι ψευδεῖς ἄγγελοι. «Νᾶφε καὶ μέμνησο ἀπιστεῖν. Νοῦς ὄρα καὶ νοῦς ἀκούει. Τάλλα κωφὰ καὶ τυφλά». Ὁ Ξενοφάνης καταπολεμῶν τὰς περὶ «γίνεσθαι αἰωνίως» καὶ παραγωγῆς τῶν ὄντων θεωρίας καὶ ἀναγνωρίζων τὸ Ὄν ὡς αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως, τὸ δὲ μὴ ὄν ὡς διάφορον καὶ ἀνύπαρκτον, εἰς συνολικὸν τοιοῦτον Ὄν (Θεὸν) ἀποδίδει τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ζωὴν καὶ εἰς τοῦτο ἀναφέρει τὴν διανόησιν καὶ τὴν ψυχὴν. «Εἷς θεός, ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος, οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίος οὐδὲ νόημα. Οὕλος ὄρα, οὕλος δὲ νοεῖ, οὕλος δὲ τ' ἀκούει, ἀπάνευθε δὲ πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει». Καθ' ὁμοιον τρόπον καὶ ὁ Ἡράκλειτος σχηματίζων τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὄχι πλῆθος τι θεῶν, ἀλλ' ὁ «λόγος» καθ' ἑαυτὸν ἀποτελεῖ τὴν ἄμεσον αἰτίαν τῶν γιγνομένων, τὸν λόγον τοῦτον ὡς διανόησιν καὶ αἰτίαν δια-

(1) Πρὸβλ. H. Diels: Fragmente der Vorsokratiker καὶ Müllach Philosopherum Graecorum Fragmenta.

(2) Ὄρφικὴ καὶ μυθολογικὴ παράδοσις.

κρίνει εἰς τὴν ψυχὴν καὶ εἰς τὸ αἰώνιον ἐν τῷ κόσμῳ γίνεσθαι. «Τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἔοντος αἰεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείρουσιν ἐποίκασι.....διὸ δεῖ ἔπεσθαι τῷ ξυνῷ (τοῦτέστι τῷ κοινῷ) ξυνός γὰρ δὲ κοινός. Ταῦτ' ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν». Ὁ ἀπανταχοῦ ἐπικρατῶν λόγος ἐκδηλοῦται κατὰ τὸν Ἡράκλειτον «ὡς πῦρ αἰεζων, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα». Ἐκ τούτου «ψυχαι ἀπὸ τῶν ὑγρῶν ἀναθυμιῶνται» φέρουσι τὴν «νόησιν» ὡς κύριον χαρακτηριστικόν. «Δήσεται μὲν γὰρ ἴσως τὸ αἰσθητὸν φῶς τις, τὸ δὲ νοητὸν ἀδύνατόν ἐστιν, ἢ ὡς φησὶν Ἡράκλειτος «τὸ μὴ δύνον ποτὲ πῶς ἂν τις λάθῃι» (Κλήμεντος Παιδαγ. II 99). Κατὰ τὸν Ἡράκλειτον ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖται ἐκ τῆς ζωτικῆς, λεπτῆς καὶ θείας ὕλης τῆς θερμότητος, ἢ ὅποια ἀκαταπαύστως κινεῖται, διότι νέον πῦρ ἐκ τοῦ περιβάλλοντος παραλαμβάνει καὶ ἐνδυναμοῦται. Καθ' ὕπνου παύει προσωρινῶς ἢ λειτουργία αὐτῆ καὶ κατὰ θάνατον παύει διὰ παντός.

Ἐπειδὴ ἡμῶς διὰ τοῦ Ἡρακλείτου δὲν καθίσταται κατανοητὴ ἡ ἐνέργεια τῆς διανοήσεως κατὰ τὴν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐπικοινωνίαν αὐτῆς πρὸς τὸν ἔξω κόσμον, διὰ τοῦτο ὁ Παιρμενίδης, ὡς καὶ ὁ Ξενοφάνης, ὁρμώμενοι ἐκ τοῦ ἀπαλύτου ὄντος ὡς μόνου πραγματικῶς ὑπάρχοντος, παρομοιάζουσιν αὐτὸ πρὸς σφαίραν ἐκ τοῦ κέντρου καθ' ὅλα τὰ σημεῖα ἰσχυράν. «Αὐτὰρ ἐκεῖ κείρας πύμυτον, τετελεσμένον ἐστὶ πάντοθεν, εὐκύκλου σφαίρης ἐναλίγκιον ὄγκῳ, μεσσόθεν ἰσοπαλὲς πάντη». Τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ φαινόμενα ἀποτελοῦσιν ἐκδηλώσεις μορφῶν καὶ παραλλαγῶν τοῦ ὄντος. Διὰ τοῦτο διὰ τῶν φαινομένων καὶ ἀντικειμένων δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσχωρήσωμεν ἀμέσως εἰς τὰς σχέσεις τοῦ ὄντος. Ἐπομένως αἱ αἰσθήσεις προσάγουσι μὲν ἐννοίαν τινα αὐτοῦ, αὕτη ὅμως περικαλύπτεται ὑπὸ ἀσχέτων καὶ διαφόρων πρὸς τὸ ὄν γνωρισμάτων, εἰς τρόπον ὥστε διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀπλῶς δοξαστὸν τινα καὶ ἀπατηλὸν κόσμον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ἄσπιν διάφορον καὶ ἀντίθετον πρὸς τὸ ὄν καὶ τὴν πραγματικότητα. «Λόξισ δ' ἀπὸ τοῦδε βροτείας μάνθανε κόσμον ἐμῶν ἐπέων ἀπατηλὸν ἀκούων.....μορφὰς γὰρ κατέθεντο δύο γνώμας ὀνομάζειν, τῶν μίαν οὐ χρεῶν ἐστίν· (ἐνῷ πεπλανημένοι εἰσίν).....φῶς καὶ σκότος». Ἐνῷ δ' αἱ αἰσθήσεις ἀδυνατοῦσι νὰ φέρωσιν ἡμᾶς εἰς τὴν πραγματικότητα, ὁ νοῦς ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀλήθειαν. «Λεῦσσε δ' ἡμῶς ἀπείντα νόφ παρεόντα βεβαίως». Αἱ αἰσθήσεις λοιπὸν ἀντιπροσωπεύουσι τὸν δοξαστὸν κόσμον, ὁ δὲ νοῦς τὴν ἀλήθειαν. Τὰ δοξαστὰ δὲν ἀποδίδουσι τὸ ὄν, ἐπομένως ὁ νοῦς κατ' ἀνάγ-

κην ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς ἐνότητος τῶν πάντων καὶ τὴν ἀλήθειαν. Ἐνέργεια τοῦ νοῦς κατευθυνομένη κυρίως εἰς τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς εἰς τὰ δοξαστὰ κρυπτομένης ἀληθείας, κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ κατευθύνηται πρὸς τὰς σχέσεις τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὴν ἀληθῆ ἐκδήλωσιν τοῦ ὄντος καὶ τὴν πρώτην αἰτίαν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν δοξαστῶν καὶ αἰσθητῶν. Ἡ ἐνέργεια ὁμοῦς αὕτη τοῦ νοῦς στηρίζεται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἰς συγκρίσεις καὶ συνδέσεις γνωρισμάτων, οὕτω δὲ διὰ διακρίσεως τοῦ νομιζομένου οὐσιώδους ἀπὸ τῶν ἐπουσιωδῶν καταλήγει εἰς ἐνιαίαν τινα βάσιν, εἰς ἣν φέρουσιν αἱ πολλαπλότητες τῶν εἰδῶν, μορφῶν ὑπάρξεως καὶ τῶν ἀντικειμένων.

Τὴν βάσιν ταύτην ὁμοῦς, ἣ μὲν ὕλιστικὴ κατεύθυνσις ἀποδίδει εἰς ὕλικὰς οὐσίας, ἣ δὲ πνευματικὴ εἰς πνευματικάς. Διὰ τοῦτο δ' Ἐμπεδοκλῆς παραδέχεται τέσσαρας κυρίας τοῦ ὄντος μορφάς ἢ στοιχεῖα «ριζώματα» ἕξ ὧν τὰ πάντα διὰ μίξεως καὶ χωρισμοῦ παράγονται καὶ ἐμφανίζονται δοξαστῶς. Τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἀῆρ καὶ ἡ γῆ ἀποτελοῦσι τὰ στοιχεῖα τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὸ ὄν καὶ ἐκ τῆς μίξεως καὶ χωρισμοῦ τῶν ὁποίων πᾶσα ὑπαρξίς ἔρχεται εἰς φῶς ἢ ἐξαφανίζεται. «Τέσσαρα γὰρ πάντων ριζώματα.....πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γαῖα καὶ ἠέρος. ἄπλετον ὕψος, νεῖκος τ' οὐλόμενον δίχα τῶν, ἀτάλαντον ἀπάντη καὶ φιλότης ἐν τοῖσιν, ἴση μῆκος τε πλάτος τε....τὴν σὺ νόφ δέρκευ, μηδ' ὄμμασιν ἤσο τεθηπιός.....μίξις τε διάλλαξις τε μιγεύτων ἐστί, φύσις (γένεσις) δ' ἐπὶ τοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισιν.» Καὶ ἡ ψυχὴ ὡς δι' ὁμοίων ἐπικοινωνοῦσα, εἶναι ὁμοία πρὸς τὰ ριζώματα ταῦτα. Ἐκ τῶν ἀντικειμένων ἀποκόπτονται λεπτόταται οὐσίαι καὶ ἔρχονται εἰς τὰς αἰσθήσεις διὰ τῶν πόρων, οὕτω δ' ἡ ψυχὴ βλέπει, ἀκούει κλπ. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἐμπεδοκλέα δ' Ἀναξαγόρας διαβλέπει ἢ ὑποθέτει καὶ εἰς τὰ «ριζώματα» μίξιν. Διὰ τοῦτο ἀναγνωρίζων τὴν ὕλην γενικῶς ὡς μίξεις καθ' ὁμοιομερείας ἀποβάλλει τὴν ἐλπίδα τῆς εὐρέσεως τοῦ ὄντος εἰς αὐτὴν καὶ ἀναγνωρίζει τὸν νοῦν μόνον ὡς διατάσσοντα καὶ κανονίζοντα τὰ κατ' αὐτήν. «Τῆς περιχωρήσεως (περιστροφῆς—μίξεως) τῆς συμπάσης νοῦς ἐκράτησεν, ὥστε περιχωρῆσαι τὴν ἀρχὴν». Ὁ «νοῦς ἐστὶν ἄπειρον καὶ αὐτοκρατὴς καὶ μέμεικται οὐδενὶ χρήματι, ἀλλὰ μόνος αὐτὸς ἐπ' ἑαυτοῦ ἐστίν». Εἶναι δὲ ὁ νοῦς «πάντων χρημάτων λεπτότατόν τε καὶ καθαρώτατον καὶ γνώμην γε περὶ πάντος πᾶσαν ἔχει καὶ ἰσχύει μέγιστον' καὶ ὅσα γε ψυχὴν ἔχει καὶ μείζω καὶ ἐλάσσω, πάντων νοῦς κρατεῖ». Ὁ διάφορος πρὸς τὴν ὕλην λοιπὸν νοῦς τακτοποιεῖ καὶ κατατάσσει τὰ «σπέρματα» καὶ τὰς ὁμοιο-

μερείας αὐτῶν. Εἶναι δὲ δύναμις καὶ ὡς τοιαύτη ἐμφανίζεται ἐν τῇ ψυχῇ καὶ διὰ τῶν αἰσθητησίων ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὸν ἔξω κόσμον ἐναντιθέτων (ψυχρὸν διὰ θερμοῦ) προκαλῶν τὰ αἰσθήματα καὶ τὴν λειτουργίαν τὴν ψυχικὴν. Ὁ Ἀναξαγόρας διὰ τῆς περὶ νοῦς θεωρίας παρουσιάζει ἐνιαίαν τινὰ ἀρχὴν τὴν ὅσην τὴν φύσεως εἰς τὸ βάθος τῆς ὁποίας διακρίνει παντοδύναμον καὶ ἀνεξάρτητον διανόησιν, ὅσον καὶ τῆς ζωῆς καὶ ψυχῆς. Ἡ περὶ στοιχείων, ἔξ ὧν τὰ πάντα παράγονται, θεωρία ἀρχίζει μὲν νὰ κλίνη πρὸς τὴν ἐν ἡμῖν διανόησιν, δὲν παρουσιάζεται ὅμως πλήρως ἢ ἔξ ἡμῶν ἐξάρτησις τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, διότι ὁ νοῦς ἀποτελεῖ «χοῆμα» ἀντικείμενον, στοιχεῖον παρὰ τῷ Ἀναξαγόρῳ. Διὰ τοῦτο κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ ὁ Δημόκριτος δι' ἐποδιαρέσεως τῶν στοιχείων φθάνει εἰς τὴν περὶ ἀτόμων καὶ ἀνυποδιαίρετων θεωρίαν. «Ἐτεῖ δ' ἀτομα καὶ κενόν». Ἐκ τῶν εἰς τὸ κενὸν αἰωρουμένων ἀτόμων παράγει τὰ πάντα μὴ ἀναγνωρίζων εἰς τὰ αἰσθήματα τὴν δύναμιν πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς πραγματικότητος καὶ ἀληθείας. «Γνώμης (γνώσεως) δὲ δύο εἶδη ἰδέαι (μορφαί), ἡ μὲν γνησίη, ἡ δὲ σκοτεῖη. Καὶ σκοτεῖης μὲν τάδε σήμαντα, ὄψις, ἀκοή, ὄσμή, γεῦσις, ψαῦσις. Ἡ δὲ γνησίη ἀποκεκριμένη ταύτης..... ὄργανον ἔχει τοῦ νοῦσαι λεπτότερον». «Ἀπὸ τῶν ἀπειρῶν ἀτόμων κατὰ συντυχίαν συνερχομένων συνίστασθαι ψυχὰς» κατὰ τοὺς ἀτομιστάς. «Ἐκ λόγου δὲ καὶ ὑπ' ἀνάγκης» ἡ ψυχὴ ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὸν ἔξω κόσμον δι' «ἐμψύσεως» τῶν ἀντικειμένων, ἧτοι ἐκροῆς ἀτομικῶν ἐκ τούτων οὐσιῶν, διὰ τῶν ὁποίων σχηματίζονται ἐν ἡμῖν τὰ εἶδωλα. Οἱ ὀφθαλμοὶ θεωροῦνται ὡς ὀργανοὶ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τὸσον διὰ τῆς ὁράσεως, ὅσον καὶ διὰ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων «νόμος» καὶ ὄχι «ἐτεῖ» αἰσθητικὰ καὶ «σκοτεῖαν γνώμην» λαμβάνομεν. Μόνον διὰ τοῦ νοῦς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὴν πραγματικότητα.

Ἡ τοιαύτη ἔρευνα περὶ τοῦ ὄντος, ἡ ὁποία οἰδήγησεν, ὡς εἶδομεν, εἰς τὴν διὰ συσχετίσεων ἀναγνώρισιν στοιχείων κατ' ἀρχὰς μὲν πολλῶν, διὰ τοῦ Ἀναξαγόρου δ' ἐνός, τοῦ νοῦς, ἔφερε φυσικῶς τῷ λόγῳ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἀνθρώπου (ὡς ἀτόμου) ὡς ἰδιαιτέρας οὐσίας ὑπάρξεως καὶ στοιχείου, ἔξ οὗ πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι καὶ αἱ ἐκδηλώσεις πηγάζουσι καὶ διὰ τοῦ ὁποίου τὰ πάντα ἐρμηνεύονται. Αἱ ἀτομικαὶ ὅμως ἐνέργειαι καὶ αἱ ἐκδηλώσεις αὐτῶν γίνονται διὰ τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων, ἅς πᾶν ἀτομον ἔχει καὶ σχηματίζει. Διὰ τοῦτο τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἀτόμου ἀποτελοῦσιν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὴν βίαν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν σχέσεων ἐν τῇ ζωῇ καὶ τῇ φύσει. Εἰς τοιαύτας θεωρίας ἔφερεν ἡ Ἀναξαγόρειος φιλοσοφία, αἱ ὁποῖαι διὰ

τῶν σοφιστῶν ἀναπτυχθεῖσαι συναψίζονται εἰς τὴν περίφημον τοῦ Πρωταγόρου φράσιν «Μέτρον ἀπάντων ἄνθρωπος τῶν μὲν ὄντων ὡς εἰσιν τῶν δ' οὐκ ὄντων ὡς οὐκ εἰσίν». Κατὰ τοὺς σοφιστάς, δὲν ὑπάρχουσιν οὐσίαι ἢ ἀντικείμενα καθ' ἑαυτά, οὔτε ὄρισμένα ἀντικειμενικαὶ ποιότητες. Ὅ,τι ὀνομάζομεν μέγα εἶναι καὶ συγχρόνως μικρόν, ὅ,τι βαρὺ εἶναι καὶ ἐλαφρόν ἐν σχέσει πρὸς ἄλλο. Τὸ χρῶμα παραλλάσσει κατὰ παρατηρητὰς καὶ ἄνευ τοῦ ὀφθαλμοῦ οὐδὲ εἶναι. Ἡ ὄρασις δὲ πάλιν οὐδὲν εἶναι εἰμὴ κίνησις ὁμοία πρὸς τὴν ἐν τῷ σύμπαντι ἀδιάκοπον ἐκείνην κίνησιν δυνάμει τῆς ὁποίας τὰ πάντα ἐμφανίζονται ὡς διάφορα εἶδη παραλλαγῶν. Ἀποτελοῦσι δ' αἱ τοιαῦται κινήσεις καὶ παραλλαγαὶ τὸ αἰσθητὸν, διότι συνδυάζονται πρὸς ἐν τῷ ὑποκειμένῳ κινήσεις. Διὰ τοῦτο, κατὰ Λαέρτιον (IX 51), «Πρωταγόρας ἔλεγε μὴ δὲν εἶναι ψυχὴν παρὰ τὰς αἰσθήσεις». Αὗται ἀποτελοῦσι τὸ μέτρον τῆς καταχοῦ συντελουμένης κινήσεως, διὰ τοῦτο δὲ «μέτρον ἀπάντων ἄνθρωπος.....».

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λοιπὸν βάσιν τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐξαρτήσεως τῶν ὄντων ἀποτελεῖ ἢ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ζωικὴ ἐνέργεια καὶ ψυχὴ καὶ ἤδη ἀρχεται ἢ ἔρευνα ταύτης. Ἐναντίον τοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ τῆς ἐλλειποῦς ἀντιλήψεως τῶν σοφιστῶν, ἰδίᾳ προκειμένου περὶ ἠθικῶν ζητημάτων, ἀντεπεξέρχεται ὁ Σωκράτης, ὅστις διὰ τῆς ἐρεῦνης τῆς μεθόδου τοῦ σχηματισμοῦ γενικῶς παραδεδεγμένων καὶ ἀδιαφιλονικητῶν ἐννοιῶν εὗρισκει τὸ μέσον πρὸς σχηματισμὸν γενικῶς ἰσχυροῦσης γνώσεως καὶ ἀναλόγου γενικῶς ἰσχυροῦσης κρίσεως τῶν πράξεων. Τὰ αἰσθητὰ καὶ αἱ παραστάσεις (δόξαι) ἐλέγχονται καὶ βασανίζονται μέχρις ὄτου, διὰ διακρίσεως τῶν οὐσιωδῶν τῆς ἐννοίας γνωρισμάτων ἀπὸ τῶν ἐπουσιωδῶν τοιούτων, προκύψῃ ἢ ἀδιαφιλονείκητος ἀλήθεια. Ἡ τοιαύτη δ' ἔρευνα καθιεροῖ τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὰ ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸ «Γνώθι σαυτὸν» τοῦ Σωκράτους. Ἡ ἐννοία τοῦ ἀγαθοῦ ὡς σκοποῦ τῶν τάσεων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς παραστάσεως, ἣν σχηματίζει τις περὶ τούτου. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ἀγαθὸν καὶ εὐδαιμονία παρ' ὅλας τὰς διαφορικὰς ἀτομικὰς ἀντιλήψεις ἔχουσι γενικὴν ἰσχύν, διὰ τοῦτο φέρουσι καὶ κοινὰ γνωρίσματα, ἀληθῆ καὶ πραγματικὰ δι' ὧν σχηματίζεται ἢ ἀληθῆς ἐννοία τοῦ ἀληθοῦς ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας. Διὰ τοῦτο λοιπὸν πρέπει νὰ σχηματισθῇ ἀληθῆς ἐννοία καὶ παραστάσις τοῦ ἀληθοῦς ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας, ὅπερ διὰ τῆς διαφωτισέως καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας κατορθοῦται.

Διὰ τοῦ Σωκράτους τίθεται πρὸ τῆς φιλοσοφίας τὸ πρόβλημα τῆς ἐμβαθύνσεως εἰς τὴν τὰ πάντα συνέχουσαν καὶ συσχετιζούσαν διανοη-

τικήν δύναμιν καὶ εἰς τὸν νοῦν. Εἰς τὴν λύσιν δὲ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ἀσχολεῖται κατόπιν ὁ Πλάτων συστηματικῶς καὶ παρὰ πάντας τοὺς μετὰ τὸν Σωκράτη φιλοσόφους.

β'. **Ἡ ψυχολογία τοῦ Πλάτωνος.**

Ἡ ἐπιστήμη τοῦ Πλάτωνος ἐρευνᾷ τὰ κατὰ τὴν ψυχὴν καὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἄφ' ἑνὸς μὲν μεταφυσικῶς προκειμένου περὶ οὐσίας ψυχικῆς «θείας μετεχούσης δυνάμεως», ἄφ' ἑτέρου δὲ γνωσεολογικῶς. Ἐφ' ὅσον τὰ αἰσθητήματα (ψυχικὰς εἰκόνας) καὶ τὰς παρυστάσεις (δόξας) ἐρευνᾷ διαλεκτικῶς διὰ τὸ εὔρη τὰ γνωρίσματα τῶν ἐννοιῶν καὶ μερικῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ἀνάγει εἰς γενικωτάτας ἰδέας τοῦ ὄντος ὄντος καὶ τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ. Ἡ ψυχὴ ὡς οὐσία κατὰ τὴν τοιαύτην τῆς γνώσεως συναγωγὴν παρουσιάζεται ὡς φορεὺς ἰδεῶν μερικῶν καὶ γενικῶν, μετ' ὧν ἡ ἰδέα τῆς ζωῆς εὐρίσκεται εἰς στενωπὴν σχέσιν. Μεταξὺ τοῦ ἀφηρημένου καθαρώς πνευματικοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ ὅλκωυ τοιοῦτου κατέχει μέσην τινα θέσιν, ἔφ' ὅσον ὡς οὐσία ἄφ' ἑνὸς μὲν ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὰς ἰδέας, ἄφ' ἑτέρου δὲ προσδίδει εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν ὕλην ἰδιότυπον ἀτομικότητα ὀργανικοῦ ὄντος. Ἡ θέσις αὕτη τῆς ψυχῆς εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης μεταξὺ ἰδέας καὶ ὕλης, τοῦ «ὀρίων» μεταξὺ «αἰτίας τῆς μίξεως» καὶ «ἀπεριορίστου». Παραγομένη ἐκ τοῦ ἀνωτάτου ὄντος καὶ ἀποτελοῦσα τὴν αἰτίαν τῆς ὀργανικῆς ὑποστάσεως τοῦ ὅλκωυ κόσμου, ὑπάρχει ἐν τῷ σῶμα ὡς κοσμοψυχὴ ἀδιαιρέτως καὶ διὰ τοῦτο ἀρχὴ πάσης κινήσεως καὶ ζωῆς (Φαῖδρο. Κερ. 24 Νόμοι X 89b). Εἰς τοιοῦτον παρυστισμὸν καταλήγει ὁ Πλάτων ἐκ τῆς σχέσεως, ἣν ἀποδίδει εἰς τὸν κόσμον καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ. Ἡ πανταχοῦ ἐπικρατοῦσα ἁρμονικότης «ἕκαστον τὰ αὐτοῦ πρίττειν» προσδίδει σκοπιμότητα, αὕτη δὲ ἀνωτέραν διανόησιν, ἐκδηλουμένην καὶ διὰ τῆς ἁρμονιζούσης ψυχῆς, ὡς δεσμοῦ καὶ μελέξεως τοῦ ὅλκωυ κόσμου καὶ τῶν ἰδεῶν. Κατ' ἐπίδρασιν τῶν Πυθαγορείων καὶ τῶν Ὀρφικῶν, ἀναγνωρίζει ὡς ἰδιότητα τῆς ψυχῆς τὸ «ἄϋλον», τὴν «ἀπλότητα», τὸ «ἀόρατον» καὶ τὸ «πρότερον ὑπάρξεως» παρὰ ἢ ὕλη, διότι ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀρχὴ ὑπάρχουσι πρότερον τῶν μέσων, ἐπίσης τὴν ἀθανασίαν, διότι ὡς μετέχουσα τοῦ ὅλκωυ κόσμου δὲν ὑπάκειται εἰς φθορὰν, μετὰ θανάτου δὲ ἐπανέρχεται εἰς τὸν ὅμοιον πνευματικὸν κόσμον, ὅπως καὶ τὸ σῶμα εἰς τὸν ὅλκωυ τοιοῦτον (Φαίδων καὶ Τιμαιος). Σπουδαιότερον γνώρισμα τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ τάσις πρὸς τὰς ἰδέας, ἥτοι πρὸς τὸ ὅμοιον. Διὰ τῆς τοιαύτης ψυχικῆς τάσεως μορφοῦται ἡ διανόησις (Τίμ. Β0 Β), ὡς κα-

τεύθυνσις τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον συγγενεύει πρὸς αὐτὴν καὶ ἀποτελεῖ σκοπὸν τοῦ βίου, ἐπιτυγχάνεται δὲ διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς διανοήσεως. Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι φύσει φιλομαθῆς καὶ δὴ τείνει εἰς τὴν ἀναπαραγωγὴν γενικῶν ἐννοιῶν (ἰδεῶν), ἃς κατέχει μὲν λόγῳ τῆς συνθέσεώς της, ἀναγνωρίζει δὲ ὁμοίως εἰς τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰς αἰσθήσεις (θεωρία ἀναμνήσεως. Πρὸβλ. Φαίδωνα, Φαῖδρον, Θεαίτητον). Ἡ ἀνωτέρα διανοητικὴ ψυχικὴ τάσις γίνεται διὰ τῆς ζητήσεως καὶ τῆς διαλεκτικῆς ἐρεῦνης. Ἐκ τῆς πολλαπλότητος τῶν παραλλαγῶν εἰς τὰ κατ' αἰσθησιν σχηματίζονται παραστάσεις (ἀληθεῖς δόξαι), ἐξ ἀμφοτέρων δὲ συνάγονται γενικώτατα γνωρίσματα «κοινὰ» ὧν τὸ σύνολον ἀποτελεῖ τὴν ἰδέαν, αἰτίαν τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων. Ἡ οὕτω δι' ἀφαιρέσεως γινομένη διαλεκτικὴ ἐργασία φέρει κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ αἰσθήματα εἰς ὑπολογισμοὺς δι' ἀριθμῶν καὶ σχημάτων ἀποτελούντων τὴν πρώτην βαθμίδα σαφῶν καὶ γενικῶν ἐννοιῶν. Ἐκ τῶν τοιούτων μαθηματικῶν σχημάτων καὶ ἐννοιῶν δι' ἀφαιρέσεως γενικῶν ἐπίσης γνωρισμάτων φθάνομεν εἰς τὴν μερικτὴν ἰδέαν καὶ ἐκ ταύτης διὰ σχετίσεως πολλῶν μερικῶν ἰδεῶν εἰς τὴν ἰδέαν (ἐννοιαν) τοῦ ἀνωτάτου ὄντος, τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν ἀλήθειαν. Ἡ διαλεκτικὴ αὕτη μέθοδος στηρίζεται εἰς τὴν διάκρισιν ταυτότητος καὶ ἑτερότητος (διαφορᾶς, ἀντιθέσεως) τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν φαινομένων, ἡ ἀληθείης δὲ διάγνωσις τούτων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ μαθηματικοῦ ὑπολογισμοῦ καὶ τῆς λογικῆς συσχετίσεως. Φθάνοντες λοιπὸν εἰς τὴν ἰδέαν, ἐφαρμόζομεν καὶ ἀναγνωρίζομεν αὐτὴν πάλιν εἰς τὸν αἰσθητὸν καὶ τὸν δοξαστὸν κόσμον τῶν παραστάσεων. Οὕτω συντελεῖται ὁ κύκλος τῆς γνώσεως καὶ ἡ πρὸς μάθησιν ἔμφυτος τάσις, ὃ ἔρωσ, ἱκανοποιεῖται. Ἄλλ' εἰς τὴν τοιαύτην τάσιν της ἡ ψυχὴ συναντᾷ σπουδαιότατον ἐμπόδιον, τὸ σῶμα, οὗτινος κατ' ἀνάγκην ἀποτελεῖ αἰτίαν ὑπάρξεως. Τὸ σῶμα παραλαμβάνον διὰ τῆς ψυχῆς τὴν ζωὴν, δίδει εἰς αὐτὴν καὶ μειονεκτικὰς τάσεις, ὕλικας, τὰς ἐπιθυμίας. Τὸ ἐπιθυμητικὸν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ διανοητικὸν τῆς ψυχῆς μέρος παρασύρει ταύτην, ὅταν ἡ ἑτέρα μεσάζουσα μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων δυνάμις, τὸ θυμικόν, δὲν ὑποβάλλῃ διὰ τῆς παιδείας καὶ τῆς ἀγωγῆς τὸ ἐπιθυμητικὸν εἰς τὸ διανοητικόν, ὅποτε καὶ καταστρέφεται ἡ μεταξὺ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς ἁρμονία. Ὅταν ὁμοίως ἡ ἀγωγή καὶ παιδεία ἐνισχύσῃ τὴν διάνοησιν καὶ τὸ θυμικόν, τότε καὶ αἱ ἐπιθυμῖαι ἐλευθεροῦνται τῶν ὕλικῶν δεσμῶν, τῶν παθῶν, καὶ μεταβάλλονται εἰς ἀνωτέρας διανοητικὰς ἐπιθυμίας, ἃς ὀνομάζει ὁ Πλάτων ἔρωτα φιλοσοφικόν. Ἐν τῷ σωματικῷ ὀργανισμῷ, τὸ μὲν διανοητικὸν κατέχει τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν

ἔγκεφαλον, ἴππου καὶ τὰ λεπτότατα σωματικὰ ὄργανα, τὸ δὲ θυμικὸν τὴν καρδίαν ὅπου τὸ κέντρον κινήσεως καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν τὰ περὶ τὴν γαστέρα μέρη.

Ὅστις εἰς τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Πλάτωνος εὐρίσκομεν τὴν μεταφυσικὴν ψυχολογίαν ὑπὸ τὴν ιδεαλιστικὴν δικαιδικὴν ἀπορίαν μεταξὺ τοῦ ἀφρημένου τῶν ἰδεῶν κόσμου καὶ τῆς ὕλης. Πλείστα ἀντιλήψεις καὶ διαίφοροι ἀνεπτύχθησαν περὶ τοῦ ζητήματος τῶν Πλατωνικῶν ἰδεῶν καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸν ὕλικόν κόσμον, ἂν δηλαδὴ πρόκειται περὶ ἰδιαιτέρων οὐσιῶν, ἢ περὶ τῶν παρ' ἡμῶν λεγομένων ἐννοιῶν. Ἡ καθ' αὐτὸ ὑπόθεσις κατὰ Πλάτωνα, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης, ἔγκειται εἰς τὰς ἰδέας, αἱ ὅποια κίβιν διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς δόξης (παριστάσεως) τῶν ἐξηρημένων ἐκ τυχαίων ἐντυπώσεων καὶ ἀστυθῶν ἐκφάνσεων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοηθῶσιν. Ἐννοῦς καὶ ἡ διάνοια φέρουσαι εἰς αὐτὰς διὰ τῆς ἀραιώσεως τῶν γενικῶν γνωρισμάτων καὶ τῆς ἐνώσεως ταύτων ὑπὸ μίαν ἰδέαν τοῦ ὅντος ὄντος, ἀληθοῦς ἀληθοῦς καὶ ἀληθοῦς ἀγαθοῦ. «Πλείστα καλὰ καὶ ἀγαθὰ ἀντικειμενόμεθα καὶ καθορίζομεν, λέγει ὁ Πλάτων, (αἰσθηματικά, ἀντιλήψεις), ἅτινα λαμβάνομεν ὡς πολλὰ (παριστάσεις, δόξαι) καὶ συγκροτοῦμεν ὑπὸ μίαν ἰδέαν (ἀνωτέρα γνώσις καὶ διανοητικὴ ἐργασία). Περὶ τῶν πολλῶν λέγομεν ὅτι τὰ βλέπομεν, ἀλλὰ δὲν διανοήθημεν περὶ αὐτῶν, περὶ τῆς ἰδέας ὅμως ὅτι διανοήθημεν, ἀλλὰ δὲν εἶδομεν αὐτήν». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κίβινε διακρίσιν τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τῆς ὕλης, ἢ ὅποια κίβιν μόνον ἐν ταῖς ἰδέαις εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη.

Τὰς μεταξὺ ἰδεῶν καὶ ὕλης ἀντιθέσεις ταύτας τοῦ Πλάτωνος καὶ τὰς ἐκ τούτων δυσκολίας φροντίζει νὰ ἐξομαλύνῃ ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς περὶ «ὕλης» καὶ «μορφῆς» διδασκαλίας του. Αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι, αἱ ὅποια ἐνυπάρχουσιν εἰς τὸ βεβίος τοῦ φαινόμενου κόσμου καὶ εἶναι καθαιετὸ ἀληθεῖς καὶ ἀμεταβλήτοι, ὑπάρχουσι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην εἰς τὴν «μορφὴν» ἢ ὅποια ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐνυπάρχει εἰς τὴν ὕλην καὶ δίδει εἰς αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ οὐσίαν καὶ ὑπαρξίν. Πρὸς τὴν τοιαύτην μορφὴν ἀνταποκρίνεται ἡ ἐλευθέρα, ἐνεργὸς ψυχὴ, ἢ ὅποια ἐνυπάρχει εἰς τὸν ἀνθρώπον.

γ'. Ἡ ψυχολογία τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἐντὶ τοῦ ὑποθετικοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν, ὁ Ἀριστοτέλης λαμβάνει ὡς βᾶσιν τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν παρατήρησιν καὶ τῶν ὑπάρχοντα καὶ δεδομένον κόσμον τῶν ἀτόμων καὶ γενῶν, τῶν μορφῶν καὶ τῶν γόμων, τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν δυναίμει οὐσιῶν. Οὐδεὶς ἄλλος κόσμος

ἔκτος τοῦ ὑπάρχοντος ὑφίσταται. Οὗτος ἐδημιουργήθη σκοπίμως καὶ ὑπάρχει λόγῳ μηχανικῶν αἰτίων κινήσεως καὶ ἐνεργείας ἐν τῷ σύμπαντι, ἀρχὴν δὲ τῆς κινήσεως καὶ ἐνεργείας ταύτης ἀποτελεῖ τὸ «κινουῦν μὴ κινούμενον», τὸ αἰώνιον, ὁ θεός. Αἱ ὑπερκόσμοι ἰδέαι οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ τύποι καὶ μορφαὶ τῶν μηχανικῶν νόμων τῆς κινήσεως, ἔξ ὧν προέρχεται διαμόρφωσις τῆς ὕλης καὶ μετὰ ταύτης ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ ἐξέλιξις (τὸ γίνεσθαι). Ὑπὸ ταύτην τὴν λειτουργίαν τοῦ σύμπαντος ὑπάρχει ὁ τε πνευματικὸς καὶ ὁ φυσικὸς κόσμος, κατὰ μορφάς, γένη καὶ εἶδη, λόγῳ ἰδιοτρόπου κινήσεως καὶ ἐνεργείας καὶ θέσεώς των ἐν τῷ σύμπαντι. Ἡ ὕλη δυνάμει κίνησιν καὶ ζωὴν ἔχουσα, διὰ τῆς κινήσεως καὶ ἀλληλεπιδράσεως λαμβάνει μορφήν, σχῆμα, ζωὴν.

Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ὀργανικὸν σύνολον καὶ ἀποτελεῖται ἐκ «σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος» καὶ ψυχῆς, ζωοποιοῦ τοῦ σώματος δυνάμεως καὶ αἰτίας τῆς ἐνεργείας. Ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη σχετίζεται πρὸς τὸ σῶμα ὅπως ἡ μορφή πρὸς τὴν ὕλην, διότι αὕτη εἶναι ἔννοια (λόγος) καὶ συγχρόνως οὐσία (τὸ τί ἦν εἶναι) τοῦ σώματος, συμπληροῦσα τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ διὰ καθοδηγήσεως εἰς τοὺς ἐπιδιωκόμενους σκοπούς. Εἶναι δὴ ἡλαδὴ σκοπίμος ἐνέργεια τοῦ ζῶντος σώματος. «Ἔστιν οὖν ψυχὴ ἐν τελέγεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος». Οὕτω ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι ἰδιαιτέρα τις οὐσία, ἀλλὰ ἐνέργεια, μολοντί εἰς τὴν μεταφυσικὴν του αὐτὸς πάλιν ὁ ἴδιος Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζων πνευματικὴν οὐσίαν (θύραθεν νοῦν) ἀντιπαραθέτει καὶ τὴν ὕλην, περιλίπτων εἰς δυαδισμόν. Οὐχ ἤττον ὅμως λόγῳ τῆς ἐννοίας τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας ἔξ ἧς παράγει τὰς χωρικὰς καὶ χρονικὰς καταστάσεις καὶ σχέσεις τῶν ἀντικειμένων, καταλήγει εἰς παμπυχισμόν, διότι θεωρῶν τὴν κίνησιν καὶ ἐνέργειαν αἰτίαν τῶν τε ὀργανικῶν (ἀξήσεως, τροφῆς) καὶ τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν (αἰσθήσεως, πάθους καὶ διανοήσεως), κατ' ἀνάγκην παραδέχεται ψυχὴν καὶ εἰς τὰ ἕτερα πλὴν τοῦ ἀνθρώπου ὀργανικὰ ὄντα, ἦτοι τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα. Ὁρμώμενος δὲ ἐκ τοῦ βαθμοῦ καὶ τοῦ τρόπου ἐκδηλώσεως τῆς ζωῆς διὰ τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας εἰς τὰ διάφορα τῆς φύσεως ὄντα, ἀναγνωρίζει τέσσαρα εἶδη ἐκδηλώσεως τῆς ζωῆς, ἅτινα καὶ παραδέχεται ὡς δυνάμεις αὐτῆς: 1) Τὸ θρεπτικὸν (φυτὰ) 2) Τὸ αἰσθητικὸν καὶ φανταστικὸν (ζῶα). 3) Τὸ ὀρεκτικὸν καὶ κινητικὸν κατὰ τόπον καὶ 4) Τὸ διανοητικόν, τὸ ὀρεκτικὸν μετὰ τῶν ἄλλων ἀποτελεῖ τὰς δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Τὸ ὀρεκτικὸν ὅμως, τὸ ὁποῖον ὑποδιαιρεῖ εἰς ἐπιθυμίαν, θυμὸν καὶ βούλησιν

καὶ τὸ κινήτικόν, ὑπόκειται εἰς τὴν αἰσθησίν, τὸ πάθος (συναίσθημα) καὶ εἰς τὴν διάνοησιν, ὡς βούλησις. Διὰ τοῦτο καταλήγει εἰς τριπλῆν διαίρεσιν, ἥτοι εἰς θρεπτικόν, αἰσθητικόν καὶ διανοητικόν. Τὰ φυτὰ ἔχουσι τὴν πρώτην ἰδιότητα, τὰ ζῶα τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰς τρεῖς δυνάμεις. Οὕτω ἐξαιρεται ἐν τῷ ἄνθρωπῳ ἡ σωματικὴ κατάστασις καὶ ἡ φυσιολογικὴ λειτουργία τοῦ σώματος διὰ τῆς θρέψεως καὶ αὐξήσεως, καὶ ἡ αἰσθησις καὶ ἡ διάνοησις, ὡς ἀνώτεροι λειτουργοί.

Ἡ αἰσθησις γίνεται διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων καὶ εἶναι εἶδος κινήσεως τοῦ πάθους, συντελεῖται δὲ διὰ ποιοτικῆς τινος ἀλλοιώσεως (πάθους) τοῦ αἰσθητηρίου ὀργάνου. Ὡς πρὸς τὴν ψυχὴν ὅμως ἡ αἰσθησις δὲν εἶναι πάθος, διότι ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ κίνησις ἐκ τῆς ψυχῆς προέρχονται. Εἶναι ὅμως πάθος καὶ ἀλλοίωσις ποιοτικὴ τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις δυνάμει αἰσθάνεται. Ἐκ τῶν ἀντικειμένων λαμβάνει ἡ αἰσθησις ὄχι τὸ πάσον καὶ τὴν ὕλην, ἀλλὰ τὴν δύναμιν, τὸν λόγον καὶ τὴν μορφήν, ὅπως ὁ κηρὸς τὸν τύπον τῆς σφραγίδος. Ἡ ὄρασις διὰ διαφανῶν οὐσιῶν, τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ αἰθέρος ὡς μεσαζόντων (μεταξὺ) στοιχείων φέρει εἰς τὴν ψυχὴν τὰ εἶδωλα τῶν ἀντικειμένων καὶ τὰ χρώματα μέλαν, μελανωπόν, λευκὸν καὶ κίτρινον, ἐκ τῆς μίξεως τῶν ὁποίων σχηματίζονται τὰ λοιπὰ, ἐρυθρόν, πράσινον, ἰοειδές, κυανοῦν. Εἰς τὴν ἀκοὴν διὰ τοῦ ἀέρος μεταβιβάζονται ἤχοι καὶ ψόφοι. Ἡ δὲ γεῦσις καὶ ἡ ὄσφρησις ὡς πάθη τῶν οἰκείων αἰσθητηρίων ὀργάνων διὰ μεσολαβήσεως τοῦ ὑγροῦ καὶ τοῦ ἀέρος (διὰ τὴν ὄσφρησιν) μεταβιβάζουσιν εἰς τὴν ψυχὴν τὰ οἰκεῖα αἰσθητήματα καὶ ἡ ἀφή τέλος διὰ τοῦ κρέατος, ἔχουσα τὴν βάσιν ἐν τῇ καρδίᾳ μεταφέρει τὰς διαφόρους ποιότητας. Τὸ περιεχόμενον τῶν αἰσθημάτων εὐρίσκεται πάντοτε ἐν σχετικῇ ἀναλογίᾳ (συστοιχείᾳ) διότι «ἐοικεν ἀνάλογον ἔχειν τῷ περὶ τὴν ἀφήν ὄξει καὶ ἀμβλεῖ» καὶ αἱ ἄλλαι αἰσθησεις. Ἡ κανονικὴ λειτουργία παντὸς αἰσθητηρίου ὀργάνου ἐξαρτάται ἐκ τῆς καθαρότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀντομικῆς τελειότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζει τὴν ἀρχὴν τοῦ Δημοκρίτου περὶ αἰσθήσεως, ὅτι ὅμοιον ὁμοίῳ αἰσθιανόμεθα, δὲν παραδέχεται ὅμως ὁμοιότητα ὀργάνου καὶ ἀντικειμένου, ἀλλ' ὁμοιότητα ἐνεργείας ὀργάνου καὶ ἀντικειμένου, ὑπὸ τύπον κινήσεως καὶ ἐπιδράσεως. Ἐκ τούτων προέρχονται αἱ κοιναὶ ἰδιότητες τῶν αἰσθημάτων, αἱ ὅποιαι εἶναι: κίνησις, ἡρεμία, ποσόν, εἶδος, ἀριθμός. Διαφορὰς παρουσιάζουσι τὰ αἰσθητήματα πρὸς ἀλλήλα κατὰ τὸ εἶδος τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ ὀργάνου. «Πρώτων αἰσθητηρίων» ἀναγνωρίζει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν κοινῶν ἰδιοτήτων καὶ

τοῦ εἶδους τοῦ αἰσθήματος, ὡς καὶ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν συγχερόνως δεδομένων διαφορῶν εἰς τὰ αἰσθητά. Τὸ σῶμα κατὰ τὴν αἰσθησιν ἀποτελεῖ σπουδαιότατον παράγοντα διὰ τῆς δι' αὐτοῦ ἐκδηλουμένης ψυχικῆς ἐνεργείας, ὥστε ὄχι ἡ ψυχὴ ἀπλῶς ἢ τὸ σῶμα καθ' ἑαυτὸ νὰ αἰσθάνηται, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ὡς ἰδιότυπον σύνολον. Ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν, ὁ Ἀριστοτέλης παραδέχεται δυνάμεις τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας διὰ τοῦ θροπτικοῦ, τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ διανοητικοῦ. Ἡ αἰσθητικὴ δύναμις (ψυχὴ αἰσθητικὴ) ἐνοικεῖ εἰς τὴν καρδίαν, τὸ μέσον τοῦ σώματος καὶ τὸ κέντρον τῶν κινήσεων. Ἡ καρδία διὰ τοῦ αἵματος καὶ τῶν κινήσεων αὐτοῦ προκαλεῖ μυϊκὰς κινήσεις καὶ δι' αὐτῶν τὴν γενικὴν αἰσθησιν, ἥτοι τὴν θρέψιν καὶ τὰς ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας. Ἐν ἀγνοίᾳ διατελῶν ὁ Ἀριστοτέλης τοῦ νευρικοῦ συστήματος, παραδέχεται ὅτι τὰ αἱματοφόρα ἄγγεῖα καὶ αἱ ἀρτηρίαι κατευθύνουσι τὰς κινήσεις τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ ἔξω καὶ διαβιβάζουσι τοὺς ἐρεθισμοὺς (πάθη) ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου. Ὁ ἐγκέφαλος λόγῳ λεπτότητος τῶν ὀργάνων του καὶ τῆς οὐσίας του κατευνάζει τὰς ὑπερβολικὰς κινήσεις τοῦ αἵματος.

Μεταξὺ τοῦ αἰσθήματος καὶ τῶν ἀνωτέρων πνευματικῶν λειτουργιῶν, δόξης καὶ διανοήσεως, ὑπάρχει βαθμὶς τὶς ὀνομαζομένη ἐποπτεία καὶ φαντασία (παράστασις). Αὕτη προκαλεῖται ἐκ τῆς λειτουργίας τῆς καρδίας, τῆς κινήσεως τοῦ αἵματος καὶ τῆς ἀναπνοῆς, εἶναι δὲ ἀπεικόνισμα καὶ εἶδωλον διαφέρον τῶν ἄλλων μνημονευμάτων. Ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς ἑτέρας ἐξ ἄλλων αἰσθητηρίων ὀργάνων κινήσεις προκαλοῦνται διάφορα ἀπεικονίσματα φανταστικά, ὅπως ἐν καιρῷ ὕπνου καὶ ἐν περιπτώσει πυρετοῦ, αἱ ψευδαισθησίαι. Ἐκ τῶν τοιούτων ἐποπτειῶν σχηματίζονται αἱ κυρίως παραστάσεις (δόξαι) τῇ βοήθειᾳ τῆς μνήμης καὶ ἀποτελοῦσι τὴν προβαθμίδα τῶν ἐννοιῶν. Αἱ διαφοροὶ δὲ κατὰ περίπτωσιν καὶ πιθανότητα σχηματίζονται δόξαι (παραστάσεις), διὰ τῆς λογιστικῆς καὶ βουλευτικῆς φαντασίας μετασχηματίζονται κατόπιν διανοητικῆς ἐπεξεργασίας εἰς γενικὰς ἐννοίας, τὰς ὁποίας ἡ διάνοια συνδέουσα μετὰ τῶν ἐποπτειῶν φέρει εἰς φῶς τὴν κρίσιν καὶ τὴν παραδοχὴν (ὑπόληψιν). Ἡ διάνοια θεωρεῖται ὡς δύναμις εὐρέσεως τῆς ἀληθείας καὶ εἶναι: ἢ δόξα (ὑπόληψις) ἀπλῆ παραδοχή, ἢ φρόνησις κανονίζουσα τὰς ἐνεργείας πρὸς τὸ σκοπιμώτερον (πρακτικὴ διάνοια), ἢ ἐπιστήμη ἐπιδιώκουσα τὴν ἀλήθειαν (θεωρητικὴ διάνοια). Κατὰ τὴν διανοητικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν παραστάσεων προκύπτει εἴτε συμφωνία πρὸς τὰ ἀντικείμενα, ἐπομένως ἡ ἀλήθεια, εἴτε ἢ μὴ συμφωνία, ὅποτε ἔχομεν τὴν ἀπάτην καὶ πλάνην. Αὕτη ἔχει τὴν αἰτίαν τῆς εἰς φαντάσματα, καὶ ὄχι εἰς μνημονεύματα, ἅτινα φέρουσιν εἰς τὴν ἀλήθειαν. Τὰ

δὲ φαντάσματα ταῦτα προκαλοῦνται ἐκ διαφορῶν κατευθύνσεως τῆς δόξης ἀναλόγως πρὸς ὠρισμένα συναισθήματα. Τοῦτο συμβαίνει λόγῳ διαφορῶν κατευθύνσεως τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας, διότι πᾶν αἰσθημα καὶ πᾶσα ἐντύπωσις δὲν προκαλοῦσι τὴν διαγοητικὴν λειτουργίαν. Μόνον ὅπου πρόκειται περὶ τέλους (σκοποῦ) κατευθύνεται ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια (προσοχή).

Ἐκ τοῦ αἰσθημέτου καὶ τῆς ἀντιλήψεως παραμένει ἐν τῇ ψυχῇ ἐντύπωσις (μνη). Αἱ ἐντυπώσεις αὗται παρόμοιαι πρὸς τὰς σφραγίδος ἐπὶ κηροῦ εὐρίσκονται εἰς κίνησιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν ἐν τῇ ψυχῇ, προκύπτει δ' οὕτω μηχανισμὸς καθ' ὃν «ἐκ κροῦει ἡ ἰσχυροτέρα κίνησις τὴν ἀσθενεστέρα» (De anima 781 A καὶ περὶ Μνήμης) καὶ οὕτω συγχωνεύονται αἱ ὅμοιαι καὶ συμπλέωνται αἱ ἀντίθετοι. Εἰς ταύτας ὀφείλομεν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὴν μνήμην, ὡς πάθος ψυχῆς ἐκ κινήσεων τῶν ἐντυπώσεων, ἡς ἐξηγεῖ διὰ τῶν εἰδάλων αἰτία παρουσιάζονται εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἀφοῦ ἀτενίσωμεν τὸ φῶς καὶ κλείσωμεν αὐτὸν κατόπιν. Ἐὰ διάφορα μνημονεύματα συνδέονται πρὸς ἄλληλα, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν (Περὶ μνήμης» 451 a 18 κ. ε.) καὶ ἐπιανέρχονται καὶ ἐμφανίζονται ἐκ νέου αἱ παλαιὰ παραστάσεις προκαλούμεναι ὑπὸ νέων, εἴτε ἀφ' ὁμοίου, εἴτε ἀπὸ τοῦ ἐναντίου, εἴτε ἀπὸ τοῦ σύνεγγυς (Νόμοι ἀναπλάσεως: ὁμοιότητος, ἀντιθέσεως, διαδοχῆς). Οὕτω ἐκ τῶν αἰσθημάτων, τῶν ἐντυπώσεων, τῶν φαντασμάτων καὶ τῶν παραστάσεων (δοξῶν) ὁ παθητικὸς νοῦς συνάγει τῇ βοήθειᾳ τῆς μνήμης ἐπαγωγικῶς τὴν γνώσιν καὶ τὰς γενικὰς ἐννοίας. Αὗται εἶναι αἱ κατηγορίαι, αἵτινες συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν αἰτίων καὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας, ἧς προβαθμίδα ἀποτελεῖ ἡ ἔμπειρία ἢ προκύπτουσα ἐκ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως ἐν τῇ μνήμῃ ὑπαρχουσῶν ἐντυπώσεων ἐξ αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων, αἱ ὅποια ὡς «τὸ πρῶτον ἐν τῇ ψυχῇ καθόλου» ἀποτελοῦσι τὸ περιεχόμενον τῶν παραστάσεων. Ἐνταῦθα δ' ἔχομεν ἐκδήλωσιν τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦς, τοῦ θεοῦ, ὅστις εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν παθητικὸς, ἦτοι προληπτικὸς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ποιητικὸς, ἦτοι παραγωγικὸς. Οὗτος ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰσδέχεται τὰς ἀνωτάτας ἀληθείας διὰ τῆς διανοίας ὡς μεσαζούσης ἐπεξεργασίας τῶν ἐννοιῶν καὶ κρίσεων καὶ ἐμφανιζομένης κατὰ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς θεωρητικῆς, ἀφ' ἑτέρου δ' ὡς πρακτικῆς (βούλησις). Ὁ νοῦς δὲν ἔχει ὠρισμένον ὄργανον ἐν τῷ σώματι, εἶναι δ' ἀθάνατος καὶ μετὰ τὸν χωρισμὸν τοῦ ἐκ τοῦ σώματος, ἐπιανέρχεται εἰς τὸν αἰθέρα καὶ τὸν οὐρανόν. Ἡ ψυχολογία τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ὅπως καὶ παρὰ Πλάτωνι μέρος τῶν γνωσεολογικῶν καὶ μεταφν-

σικῶν θεωριῶν. Ὁ θεμελιωτῆς οὗτος πλείστον ἐπιστημῶν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν ὑποκειμενικῶν φαινομένων ἰδιαιτέραν μορφήν συστηματικῆς ἐρευνῆς καὶ ὡς κορυφὴν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης θέτει τὴν περὶ ψυχῆς, μνήμης, ὄψεων κλπ. ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἐρευναν ὁρίζων αὐτὴν ὡς ἐπιστήμην ἢ πραγματείαν περὶ ἀρχῆς τῶν ζώων (οἶον ἀρχὴ τῶν ζώων—Περὶ ψυχῆς 402 α). Ἀναγνωρίζων δὲ τὴν ψυχὴν ὡς δυναμικὴν ἐνέργειαν καὶ ὡς ἐντελέχειαν, κάμνει χρῆσιν ἀμφοτέρων τῶν μεθόδων ἐναλλάξ καὶ κατὰ περιπτώσεις, ἤτοι τῆς ἀποδείξεως (ἐρμηνείας) καὶ τῆς διαιρέσεως (περιγραφῆς). Διὰ τοῦτο ἡ ψυχολογία τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποτελεῖ τὴν πρώτην συστηματικὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν περὶ ψυχῆς καὶ ψυχικῶν φαινομένων, ὑπὸ δυναμικὸν τύπον ψυχολογίας καὶ μεταφυσικόν, ὃ ὁποῖος ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἀπετέλεσε βάσιν τῆς ἐρευνῆς τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ἐνδιαφέροντα σημεῖα ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς ψυχολογίας ἀποτελοῦσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ μεταφυσικὴ θεωρία περὶ νοῦς διὰ τοῦ ὁποίου θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον μικρόκοσμον ζῶντα σκοπίμως καὶ ἐνεργητικῶς κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ σύμπαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐμπειρικὴ παρατήρησις καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν ψυχικῶν φαινομένων διὰ τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ μηχανισμοῦ, εἰς ὃν βλέπομεν νεωτέρας θεωρίας περὶ συνδέσεως καὶ ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων. Ἐπίσης αἱ περὶ συναισθημάτων θεωρίαι αὐτοῦ εἰς τὰ «Ἠθικά» καὶ «Περὶ ψυχῆς» ἐνέχουσι μεγάλην σημασίαν. Τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ ἀντιλήψεις συνοδεύοντα κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὑπὸ εὐαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας, αἱ ὁποῖαι ἀφ' ἑνὸς μὲν συνδέονται πρὸς τὰ πάθη ἐν τῷ συνόλῳ των καὶ τὰς ὁρμάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ κανονίζουσι τὰς τάσεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας. Οὕτω προκύπτει ἡ ἐπιρροὴ τῶν συναισθημάτων τόσον κατὰ τὰς λειτουργίας τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ὅσον καὶ κατὰ τὰς ἄλλας ψυχικὰς ἐνεργείας. Εἶναι δὲ διὰ τοῦτο τὰ συναισθήματα ἄλλοτε μὲν προαγωγὴ καὶ ἀνάπτυξις, ἄλλοτε δὲ κώλυσις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν σωματικῶν διαθέσεων. Εὐαρέσκεια σημαίνει ἀκόλιτον ἐκδήλωσιν διαθέσεως καὶ ἐνεργείας, ἐνῶ ἡ δυσαρέσκεια κωλύει τὴν τοιαύτην ἐκδήλωσιν. Ἐκ μίξεως τῆς εὐαρεσκείας καὶ τῆς δυσαρεσκείας ἀποτελοῦνται τὰ πάθη, τὰ ὁποῖα ἐνέχουσιν ἄλλοτε μὲν περισσοτέραν ἡδονήν, ἄλλοτε δὲ περισσότερο πόνον, καὶ λόγῳ τούτου ἐπισκοτιζουσι τὴν κρίσιν καὶ τὴν φιλοσοφοῦσαν διάνοιαν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τοιούτων παθῶν κατὰ προσωπικὰς διαφορὰς σχηματίζει τὴν ἔννοιαν τοῦ χαρακτήρος καὶ διακρίνει τύπους χαρακτήρων, διότι ἐπὶ τῇ βάσει ὁρμῶν, παθῶν καὶ συναισθημάτων γεννῶνται αἱ τάσεις καὶ ἡ ἀποφυγὴ. Ἄλλ' ἡ τάσις γίνεται πρὸς τὸ ἀγαθόν, τοιοῦτον δὲ νομίζει πᾶς τις διάφορον καὶ ἀνάλογον

πρὸς τὴν λογιστικὴν καὶ βουλευτικὴν αὐτοῦ φαντασίαν, καὶ πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς γνώσεως καὶ διανοήσεώς του. Οὕτω πάλιν ἡ διανόησις καὶ ἡ φρόνησις ἐξαιρούνται καὶ παρ' Ἀριστοτέλει, ὅπως καὶ εἰς ὅλην τὴν κλασικὴν φιλοσοφίαν τὴν ὑποβεβλημένην εἰς ἀντιλήψεις περὶ κόσμου καὶ ζωῆς, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Διὰ τῆς ψυχολογίας τῶν δύο μεγίστων φιλοσόφων τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος ἔχομεν πλήρη εἰκόνα τῶν ἀντιλήψεων περὶ ψυχῆς καὶ ψυχικῶν φαινομένων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Αἱ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην φιλοσοφικαὶ σχολαὶ δὲν παρουσιάζουσι σπουδαίας διαφορὰς, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς, ὡς οὐσίας.

δ'. Ἡ ψυχολογία τῆς Στοικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ Στοὰ ἀναγνωρίζει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ οὐσίαν συγγενῆ πρὸς τὸ θεῖον πνεῦμα. Ἡ ψυχὴ εἶναι σωματικὴ, ἀλλ' ἡγεμονικὸν ἐν αὐτῇ εἶναι πνευματικὴ τις οὐσία, ὁμοίᾳ πρὸς τὸ θεῖον πῦρ (Περύκλειτος). Ἐπέχει δὲ ἡ κυρίαρχος αὕτη δύναμις, τὸ πνεῦμα (ὁ νοῦς) ἰδιαιτέριον ἰδιότητα διὰ τῆς ὁποίας ἔρχονται εἰς φῶς διὰ τῶν αἰσθημάτων αἱ παραστάσεις, εἴτε ὡς ἐντυπώσεις ἐπὶ ἀγράφου πίνακος, εἴτε ὡς ἀλλαγαὶ κατισταύσεων, ἐκ τῶν ὁποίων σχηματίζονται αἱ ἔννοιαι, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὑποκειμενικαί. Εἰς τὸν νοῦν ἔχουσι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν θέσιν των, τίσσον αἱ κρίσεις καὶ οἱ συλλογισμοί, ὅσον καὶ τὰ θυμικὰ ὡς ἀρνητικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς διανοήσεως, ὅσον καὶ αἱ ὄρμαι. Ἴσως, διότι ἡ καρδία ἐκλιμβάνεται ὡς κέντρον τῆς ψυχῆς, καὶ τοποθετοῦνται εἰς αὐτὴν παρὰ τῶν στοϊκῶν, ἡ διανόησις, τὰ συναισθήματα καὶ ἡ βούλησις. Ἀξιοσημείωτος ὅμως εἶναι ἡ θεωρία τῶν Στοικῶν περὶ ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως καὶ καταληπτικῆς φαντασίας. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη αἰσθήσις ἐκλιμβάνετο ὡς βῆσις τῆς διανοητικῆς λειτουργίας καὶ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων. Ὁ Γαληνὸς μάλιστα προσκείμενος εἰς τὴν στοίαν, διακρίνει τρεῖς τοιαύτας «ἐσωτερικὰς αἰσθήσεις», ἅς τοποθετεῖ εἰς τὸν ἐγκέφαλον: 1) Ἡ πρώτη φέρει τὴν ἐκ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ὕλην εἰς τὴν συνείδησιν. 2) Ἡ δευτέρα σχηματίζει ἐκ τούτων νέας γνώσεις καὶ 3) Ἡ τρίτη ἀποδίδει ταύτας εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τὴν μνήμην. Οὕτω ἔχομεν τὴν ψυχὴν φορέα συνειδήσεως καὶ τοῦ ἐγώ. Ἡ ἐνταῦθα ὅμως συνείδησις ἀπέχει πολὺ τῆς κατόπιν καὶ ἐν τῇ νεωτέρῃ ψυχολογίᾳ ἔννοιας τῆς συνειδήσεως, θεωρεῖται ἀπλῶς ὡς δύναμις ψυχικῆ αὐτογνωσίας καθ' ἣν «τὸ πνεῦμα ἐφορᾷ ἑαυτό».

Τὰ πάθη κατὰ τοὺς Στοικοὺς ἔχοντα βῆσιν εἰς τὸν ἡγεμόνα νοῦν, ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τούτου καὶ καθιστῶσι δυσχερῆ τὴν λειτουργίαν αὐτοῦ.

Προκύπτουσι δὲ ἐξ ἐσφαλμένων κρίσεων περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων συναισθημάτων, ὁρμῶν καὶ τῆς βουλήσεως προκαλοῦσιν φυσιολογικὰς ἀλλοιώσεις. Ὡς πάθη λαμβάνουσιν οἱ στοϊκοί, τὴν ἡδονὴν, τὴν λύπην, τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὸν φόβον, αἵτινα ὑποδαιροῦσιν εἰς διαφόρους ἄλλας εἰδικὰς κατηγορίας. Ἡ ἠθικὴ δὲ ἐκτίμησις αὐτῶν, στρέφει τὴν προσοχὴν τῆς ἐπιστήμης εἰς τὰ ἐν ἡμῖν ἀποκλειστικῶς συμβαίνοντα καὶ οὕτω προπαρασκευάζεται ἡ ἔρευνα τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς συνειδήσεως καθ' ἑαυτήν.

ε'. Ἡ ψυχολογία τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Ὅπως οἱ στοϊκοὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου τῶν Ἀτομιστῶν καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μορφώνουσι τὰς περὶ ψυχῆς καὶ ψυχικῶν φαινομένων ἀντιλήψεις των, οὕτω καὶ οἱ Ἐπικουρικοὶ διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῶν Ἀτομιστῶν (Δημοκρίτου, Λευκίππου) καὶ φαντάζονται ἄτομα ἄερος καὶ πυρός, ἐξ ὧν κατασκευάζουσι τὴν ψυχὴν, μονιστικῶς καὶ ὕλιστικῶς. Ἡ ψυχὴ, κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, εἶναι ἡ ἔννοια τῆς κινήσεως ἀτόμων πυρός καὶ ἄερος ἐν τῷ σώματι, ἔχει δὲ τὴν ἔδραν αὐτῆς εἰς τὸ στήθος. Τούτου ἕνεκα δὲν ὑπάρχει τι ἄϋλον καὶ πνεῦμα, πᾶσα δὲ γνῶσις προέρχεται ἐκ τῶν αἰσθημάτων ἀμέσως, δι' ὧν λαμβάνονται εἰκόνες σχημάτων καὶ χρωμάτων ἐκ τῶν διαφορῶν ἀντικειμένων. Ἐκ τούτων προκύπτουσιν δίκην τύπων αἱ παραστάσεις, ἡ μνήμη, ἡ φαντασία καὶ αἱ ἔννοιαι (προλήψεις).

Αἱ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἠθικολογοῦσαι σχολαὶ στρέφουσι τὴν προσοχὴν των καὶ ἀσχολοῦνται κυρίως εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐμπειρίαν. Τοῦτο ἀπετέλεσε βεβαίως βάσιν ἐπιστημονικῆς ἐμπειρικῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος καθ' ἑαυτά, ἥτοι ἀσχέτως πρὸς τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἔξω κόσμου. Τοιοῦτον δὲ χαρακτῆρα φέρει ἡ φιλοσοφικὴ ψυχολογία τῆς ἀλεξανδρινῆς ἱστορικῆς περιόδου διὰ τῶν σκεπτικιστῶν, ἐκλεκτικῶν, τῶν νεοπυθαγορείων καὶ τῶν νεοπλατωνικῶν. Κατ' αὐτοὺς ἡ ψυχὴ εἶναι εἰκὼν καὶ ὁμοίωμα τοῦ θεοῦ (Φίλων ὁ Ἰουδαῖος), ἐνέχει δὲ διανοητικὴν καὶ μὴ διανοουμένην οὐσίαν. Ὡς εἰς τάφον (σῆμα—σῶμα τῶν Πυθαγορείων) ἐτέθη εἰς τὸ σῶμα πρὸς δοκιμασίαν, εἰς τὸ ὅποιον δίδει τὴν ζωὴν. Ἀποτελεῖ ὁμως ἐν τῷ σώματι ἡ πνευματικὴ οὐσία τὸ ἐγὼ καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐξάρσεως ἀπὸ τοῦ ὕλικου πρὸς τὸ ἄϋλον καὶ ἀθάνατον. Ἐπομένως ἡ πάσις, ἣν καὶ ὁ Πλάτων διδάσκει, ἰσχύει ἐνταῦθα ὡς δύναμις διὰ τὴν

τοιαύτην ἔξαρσιν ἀναπτυσσομένη δι' ἐμβλαθύνσεως εἰς τὸν ἑσωτερικὸν ψυχικὸν βίον (Στοά). Ὁ Πλωτίνος διδάσκει ὅτι πᾶν τὸ ὑπάρχον εἶναι κατὰ βάθος ψυχικὴ ἐνέργεια καὶ σύνολον ζωῆς. Ἡ ἀρχικὴ μονὰς καὶ ἐνότης φέρει τὸν νοῦν, ὅπως δὲ τὴν κοσμοψυχὴν γενικῶς, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουσι αἱ ἀτομικαὶ ψυχαί, αἱ ὁποῖαι ὡς ἐκ θείας καταγωγῆς δὲν λησμονοῦσι τὴν οὐρανίαν μακαριότητα, πρὸς ἣν φυσικῶς τείνουσι. Κατορθοῦσι δὲ τὴν μετὰ τοῦ θείου ἔγνωσίν των αἱ ψυχαί, εἴτε μετὰ θάνατον, εἴτε καὶ διαρκούσης τῆς ἐν τῷ σώματι διαμονῆς των, εἰν ἀποκλείσωσι πᾶσαν ἐπίδρασιν τοῦ ἔξω κόσμου καὶ τῶν ἡδονῶν. Τὴν ψυχὴν διαμερῆ ὁ Πλωτίνος εἰς τρεῖς βαθμοὺς. Εἰς ψυχὴν κατωτάτου βαθμοῦ περιέχουσαν τὴν δύναμιν λειτουργίας τῶν σωματικῶν ὀργάνων, δηλαδὴ θέρμεως, ἀναπαραγωγῆς, αἰσθήσεως, φαντασίας καὶ ἐπιθυμίας. Εἰς ἀνωτέραν ψυχὴν περιέχουσαν τὸν λόγον, δηλαδὴ τὴν δύναμιν τοῦ βούλεσθαι, δοξάζειν καὶ διανοεῖσθαι, καὶ τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον τείνει πρὸς τὴν ἀνωτέραν ἀληθῆ γνῶσιν. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν μόνον τὴν ἀνωτέραν ψυχὴν θεωρεῖ «Ἰγώ», ὑπὸ καθαρῶς πνευματικῆν μορφήν. Ἡ πνευματικὴ σύνθεσις τῆς ψυχῆς κατὰ Πλωτίνον διέκεται πρὸς τὸ σῶμα, ὅπως τὸ φῶς πρὸς τὸν ἀέρα, εἶναι δὲ διὰ τοῦτο μία καὶ δὲν ὑποδιαιρεῖται εἰς ὀρισμένα μέρη τοῦ σώματος. Ἡ τοιαύτη ἔννοια δὲ τῆς ἐνότητος φέρει εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς συνειδήσεως καὶ αὐτοσυνειδησίας, καὶ ὅσον ὁ Πλωτίνος ὀρίζει ὡς ἐντολὴν τοῦ θεοῦ τὸ «Γνώθι σ' αὐτόν», ἦτοι «ἐμβιάθηνε εἰς τὰ κατὰ σέ». Ἡ ψυχὴ δὲν δέχεται τύπους ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου, ἀλλ' ἀναγνισορῆζει ἐαυτὴν εἰς τὸν κόσμον τείνουσα πρὸς τὴν ὁμοίαν τῆς ἀνωτέρας πνευματικῆς δύναμιν, τὸν θεόν.

Ὅπως βλέπομεν λοιπὸν ἡ μεταφυσικὴ ἐρημνεία τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων τείνει κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν μυστικισμὸν, καὶ ὅσον μόνον ἡ ἔκστασις καὶ ὁ χωρισμὸς ἀπὸ παντὸς αἰσθητοῦ καὶ τῆς βίλης θεωροῦνται μέσα ἐμβλαθύνσεως εἰς τὰ κατ' αὐτὴν καὶ ἐρεύνης τῶν σχέσεών της. Τείνει ὅμως μᾶλλον ταῦτα πρὸς τὴν παραδοχὴν ἐνότητος τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου ἐν τῷ ἐγῶ καὶ τῇ συνειδήσει προπαρμασκευαζουσα τὰς κατὰ πιν θεωρίας.

ζ'. Σύνοψις τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν

Συνοψίζοντες τὰς ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν μεταφυσικὰς καὶ ἐμπειρικὰς ἀντιλήψεις περὶ ψυχῆς καὶ ψυχικῶν ἰδιότητων καὶ φαινομένων, ἔχομεν τὰ ἑξῆς γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ψυχολογίας τῆς κλασικῆς περιόδου : 1) Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ ἡ παράγουσα ταῦτα

ψυχῆ, ἀποτελοῦσιν ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦσι τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐξαρτῶσι τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γνώσεως καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς διανοήσεως. 2) Ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν ἐν τῷ σώματι οὐσίαν (πνευματικὴν ἢ ὑλικήν), ἢ κέντρον ἐνεργείας (αἰτίαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως). 3) Διὰ τοῦ σώματος ἐπικοινωνεῖ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸν ἔξω ἀνώτερον καὶ κατώτερον κόσμον, λαμβάνουσα παρ' αὐτοῦ ἐντυπώσεις, ἃς ἐπεξεργάζεται καὶ ταξιθετεῖ ὁ νοῦς, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιότεραν δυνάμιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς. 4) Τὰ αἰσθητήρια ὄργανα λαμβάνουσιν ἐντυπώσεις καὶ ἐρεθισμοὺς ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου, αἱ ὁποῖαι ὡς εἰδῶλα καὶ ἀπεικονίσεις μεταφερόμεναι διὰ τῶν ἀσθητικῶν εἰς τὴν ψυχὴν ὑποβάλλονται εἰς ἀφαιρετικὴν ἐπεξεργασίαν καθ' ἣν κοινὰ καὶ ἰδιαιτέρα γνωρίσματα ἀποτελοῦσι τὰς παραστάσεις (δόξας) καὶ τὰς μερικὰς ἰδέας ἢ ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι πιθανὸν νὰ μὴ συμφωνῶσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Διὰ τοῦτο αἱ μερικαὶ ἐννοιαί ὑφίστανται τὸν ἔλεγχον τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν κρίσεων καὶ διὰ τῶν γενικωτέρων αὐτῶν γνωρισμάτων σχηματίζονται γενικαὶ ἰδέαι ἢ ἐννοιαί πλησιάζουσαι πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀπολύτως ἀγαθοῦ καὶ ἀπολύτως ἀληθοῦς. 5) Πλὴν τῶν ἀνωτέρων πνευματικῶν λειτουργιῶν, ἡ ψυχὴ περιέχει καὶ κατωτέρας ἐξυπηρετούσας τὸ σῶμα ἰδιότητας, ὅπως τὰς ἐπιθυμίας, τὰ πάθη, τὰς ὁρμὰς καὶ τὰ συναισθήματα. 6) Πάντα ταῦτα ἔχουσι τελεολογικὸν χαρακτῆρα, ἦτοι τάσιν πρὸς πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ πλήρη πρὸς τὴν διάνοιαν ἀφομοίωσιν δι' ἐξειργένεως ἢ περιορισμοῦ τῶν καθῶν. 7) Ἡ ψυχολογία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἶναι μεταφυσική, λόγῳ παραγωγῆς τῆς ψυχικῆς οὐσίας ἄλλοθεν, παρὰ ἐκ τῶν φαινομένων καὶ τῆς συνειδήσεως.

Ἀναφερόμενοι ἰδιαιτέρως εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος παρατηροῦμεν ὅτι κατ' αὐτάς, μεταξὺ τῆς καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν ἑαυτῇ ὑπαρχούσης αἰτίας τῆς πραγματικότητος (ἐκ τῆς ὁποίας πᾶσα γνῶσις καὶ πᾶσα οὐσία προέρχεται) καὶ τῶν μετασχηματισμῶν ταύτης ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ γίνεται διάκρισις. Οἱ μετασχηματισμοὶ οὗτοι τοῦ ὄντως ὄντος ὑπάρχουσιν εἰς τὰ πολλαπλᾶ καὶ διάφορα εἶδη ὑπάρξεων, ὑφ' ἃς παρουσιάζονται τὰ ἀντικείμενα. Δὲν εἶναι ὅμως ὅλη ἢ μέρη ταύτης, οὔτε μονομερῶς ἐνεργοῦσαι δυνάμεις, ἀλλ' ἄμεσοι ἐπιδράσεις τῆς ἀρχικῆς αἰτίας καὶ συνέχονται διὰ ταύτης καὶ μεταξύ των εἰς ὁργανικῶς ὑποδιαιρούμενον σύνολον. Αἱ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διὰ μετασχηματισμῶν καὶ μορφῶν, ἐκδηλώσεις τῆς αἰτίας τῆς πραγματικότητος, ὀνομάζονται ἰδέαι. Ἡ ἀριστοτελικὴ θεωρία διαφέρει τῆς Πλατωνικῆς διὰ τοῦ περιορισμοῦ αὐτῆς εἰς τὴν πραγματικότητα τὴν προσιτὴν εἰς τὴν ἐμπειρίαν.

Ὁ Ἀριστοτέλης ὑποθέτει τὸν κόσμον ὡς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὑπάρχοντα καὶ περιοριζόμενος εἰς τὰς μορφὰς καὶ τὰ εἶδη, εἰς τὰς δυναμικὰς τῆς ὕλης σχέσεις, θεωρεῖ τὰς ἰδέας περιττὰς διὰ τὴν δικαιολογίαν τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀντιλήψεις αὐτοῦ βασιζονται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς διανοήσεως, ἔφ' ὅσον εἰς πάντα τὰ ἀντικείμενα διακρίνει ὕλην «καθ' ἑαυτὴν οὐδὲν ὄρισμένον (τόδε τι) ἐνέχουσαν» καὶ σχῆμα ἢ μορφήν «δι' ἧς ἕκαστον διακρίνεται καὶ καθορίζεται». «Ἡ ὕλη ἔχει δυναμικὴν ὑπόστασιν, ἢ δὲ μορφήν φέρει τὴν πλήρη πραγματικότητα». Ἐπειδὴ λοιπὸν πᾶν ἀντικείμενον φέρει τὸ δυναμικὸν καὶ τὸ πραγματικὸν ἐν ἑαυτῷ, διὰ τοῦτο δύναται νὰ ἐπιδρῷ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ ἐνεργῇ. Εἶναι ἐπομένως ἐκδηλώσις τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας, ἢ ὅποια ἐπιδιώκει καὶ ἐπιτυγχάνει τοὺς σκοποὺς, πρὸς οὓς κατευθύνεται. (Περὶ Πλάτωνος: Πολιτεία, Ἰμμαιον—Ἀριστοτέλους «Περὶ ψυχῆς», «Μεταφυσικὴ»).

Ἡ μεγίστη σημασία τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἢ ὅποια διὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔφθισεν εἰς τὸ μεγαλύτερον σημεῖον τῆς ἀναπτύξεώς της, στηρίζεται εἰς τὴν νοολογικὴν θεωρίαν ἐπὶ τε τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως. Ἡ διανόησις καὶ ἡ ἀνθρωπίνη λογικὴ ἀπέκτησαν οὕτω τὸ κῦρος αὐτῶν, οὐχ' ἦσαν ὁμοῦς ὑπεῖχον περιορισμοί, τοὺς ὁποίους οὔτε ὁ Πλάτων, οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης ἠδυνήθησαν νὰ ὑπερτηδήσωσιν. Οἱ περιορισμοὶ οὗτοι δὲν συνίστανται βεβαίως εἰς τὸ ὅτι ἐκ τῆς διανοήσεως καὶ ὄχι ἐκ τῆς βουλήσεως ἢ τῶν συναίσθημάτων πάντα τὰ ἐν τῇ ζωῇ καὶ τῇ φύσει συμβαίνοντα παράγονται, διότι διανόησις, βούλησις καὶ θυμικὸν ἢ συναίσθημα συνδέονται ἀρρήκτως πρὸς ἄλληλα καὶ εἰς τρόπον μάλιστα ὥστε διὰ τῆς μᾶς τῶν δυνάμεων τούτων καὶ ἡ ἄλλη νὰ λαμβάνηται κατ' ἀνάγκην, ὅπως ἀποδεικνύουσιν αἱ περὶ τάσεων, θυμικοῦ καὶ συναίσθημάτων θεωρίαι τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Οἱ περιορισμοὶ καὶ αἱ ἐλλείψεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας συνίστανται διὰ τοῦτο, μᾶλλον εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐνεργεια καὶ ἐπίδρασις ὡς τοιαῦται καθ' ἑαυτὰς λαμβάνονται, ὡς νὰ ἦσαν αὐτόνομοι καὶ ἀνεξάρτητοι. Οἱ καθορισμοὶ καὶ οἱ ὄροι τῆς ἐνεργείας δὲν ἀπασχολοῦσι τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην. Τὸ ὄντως ὄν τοῦ Πλάτωνος καὶ αἱ ἰδέαι, ὡς καὶ τὸ κινεῖται μὴ κινούμενον τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἡ ἐνεργεια λαμβάνονται καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐξ ἑαυτῶν ἀνεξαρτήτως τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων προερχόμενα, οὕτω δὲ ὑποτίθενται ὡς αἰτίαι ὑπάρξεως τῶν ἀντικειμένων καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ λόγῳ γενικέσεως θεωροῦνται ὡς κύρια αἰτία πάσης ὑπάρξεως καὶ γενέσεως ἢ ἐξελίξεως. Ὅπως δ' ἡ πρώτη αἰτία, οὕτω

καὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ἀντικείμενα λαμβάνονται ὡς καθ' ἑαυτά, ἀνεξαρτήτως ὑπάρχοντα καὶ ἐνεργοῦντα καὶ ὅταν ἀκόμη ἢ ἐνέργεια αὐτῶν δὲν εἶναι ἀπειρος καὶ γενικὴ. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις ταύτας, ὁ ἄνθρωπος ἀφ' ἑαυτοῦ πρέπει νὰ τελεῖ συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχικὴν αἰτίαν τῆς ζωῆς καὶ τῶν ὄντων εἰς τελειότητα, τὴν ὁποίαν δὲν ἔχει ἐξ ἀρχῆς. Διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώσεως, ἢ βουλήσεως, ἢ τῶν συναισθημάτων πρέπει νὰ φθάσῃ εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν, διότι θεωρεῖται αὐθύπαρκτον καὶ ἀνεξαρτήτως ἐνεργοῦν ὄν. Ἐὰν δὲ ὑφίσταται συμβίωσις τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἐν τῇ πόλει, αὕτη προήλθε, κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἄλλοτε ποτε ἐκ συμφωνίας μεμονωμένως διατελεσάντων ἀνθρώπων. Ὅπως δ' οὗτοι, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ τὰ ἀντικείμενα ἐν τῇ φύσει, διὰ τῆς εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἐνοικουσίας δυνάμεως παρουσιάζονται ἀλληλεπιδρῶντα καὶ συνεπιδρῶντα. Ἀλλὰ πᾶσα ἐνέργεια καὶ κίνησις προέρχεται ἐκ συνδέσεως πρὸς ἄλλην ἐνέργειαν καὶ κίνησιν μεθ' ἧς συνυπάρχει καὶ εἰς ἣν ἐμφανίζεται. Ὁ πνευματικὸς κόσμος τῶν ἰδεῶν προέρχεται ἐκ τῆς ἐνεργείας τῆς ζωῆς καὶ τῆς συνειδήσεως, ἢ ἐνέργεια δ' αὕτη συνδέεται καὶ διὰ τοῦτο ἐνυπάρχει εἰς τὴν ὁλότητα τοῦ σύμπαντος. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἕτερος κόσμος ἰδεῶν, ὅπως παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλ' οὔτε καὶ κινοῦν τι μὴ κινούμενον, διότι τὸ μὲν σύνολον διὰ συσχετίσεως τῶν ἐνεργειῶν διακρίνεται, τὰ δὲ καθ' ἑαυτὰ ὄντα καὶ ἀντικείμενα ἐπίσης διακρίνονται διὰ τῆς μερικῆς αὐτῶν ἐπιδράσεως καὶ ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ σύνολον. Ἐπομένως τόσον τὸ σύμπαν, ὅσον καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα, ἀνευ συσχετίσεως πρὸς τὴν συνολικὴν ἐνέργειαν καὶ ἀνευ ἀναφορᾶς εἰς τὰς ἐξ ὧν ἐξαρτῶνται τοιαύτας σχέσεις, μένουσιν ἀκατανόητα, διότι ἀκριβῶς λόγῳ συνολικῆς σχέσεως καὶ ἐνεργείας πάντοτε καὶ πανταχοῦ ὑπαρξάσης καὶ ὑπαρχούσης ὑφίστανται. Ἀλλ' ἡ παραδοχὴ τοιαύτης συνολικῆς ἐνεργείας καὶ ἐπιδράσεως φαίνεται ὅτι εὐρίσκεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὴν παραδοχὴν ἀντικειμένων καὶ ἐνεργειῶν ἢ φαινομένων καθ' ἑαυτῶν καὶ ἀνεξαρτήτων ἢ ἀυτενεργικῶν. Τὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα, ὅπως καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, λόγῳ τῆς χωρικῆς αὐτῶν σχέσεως ἐμφανίζονται ὡς ἀνεξάρτητα καὶ διὰ τοῦτο καὶ αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν καὶ ὁ τρόπος ἐπιδράσεως λαμβάνονται ἀνεξαρτήτως. Ἐφ' ὅσον δὲ δὲν γίνεται καταληπτὴ ἢ γενικὴ σχετικότης καὶ ἡ πανταχοῦ ἐπικρατοῦσα ἀλληλεξάρτησις, εἶναι ἀδύνατον νὰ τεθῇ ἡ συνολικὴ σχέση ὡς βᾶσις ἐκδηλώσεως ζωῆς καὶ φύσεως, φαινομένων καὶ ἀντικειμένων, ψυχῆς καὶ σώματος, ἀτομικοῦ βίου καὶ κοινωνίας, μορφῆς καὶ ὕλης. Εἰς τοιαύτην ὁμως ἀντίληψιν τοῦ συνόλου δὲν κατώρθωσε νὰ φθάσῃ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ

φιλοσοφία, ἡ ὁποία τὰς ἐνεργείας τοῦ τε συνόλου, τοῦ καθόλου καὶ τοῦ καθόλου καὶ τοῦ ἐπὶ μέρους ἐθεωρεῖ ὡς ἀνθυποστάτους καὶ ἀνεξαρτήτους ἀπ' ἀλλήλων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ διανόησις ἐθεωρεῖτο ἀνθυπόστατος τις καὶ ἀνεξάρτητος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύναμις καὶ ἐκδήλωσις ἰδιαιτέρας τινος οὐσίας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μὴ ὑποκειμένης εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὰ αἰσθήματα, συναισθήματα καὶ πάθη ταύτης. Ὁ πνευματικὸς βίος ὅσον καὶ ὁ ψυχικὸς, ἐθεωροῦντο ἀτομικὰ προνόμια καὶ καθορίζοντα τὴν κοινωνικὸν βίον καὶ τὴν ἐν γένει πνευματικὴν ζωὴν. Ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ ἐν τῷ ἀτόμῳ φέρει αἰσθήματα, συναισθήματα καὶ πάθει, ὁ νοῦς δὲ ὡς ἡγεμὼν καθορίζει τὰ κατ' αὐτήν. Ψυχὴ καὶ νοῦς ἢ πνεῦμα θεωροῦνται ὡς ἐνέργεια καὶ ἀντικείμενον ἢ ὄργανον πρὸς ἀλλήλα. Ἐπινοῦνται ἴδια καὶ κατ' ἑαυτά. Ἡ συνείδησις, φρόνησις παρὰ Πλάτωνα, μυθικὴ αἰσθησις παρ' Ἀριστοτέλει, κατὰληπτικὴ φαντασία παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς, ἐλαμβιέμετο ὡς ἐσωτερικὴ τις αἰσθησις ἢ διαίσθησις, ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν αἰσθησιν, μὴ ἀντιπροσωπεύουσα ἐνότητα τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου.

Παρὰ ταῦτα ὅμως διὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐτέθη ἡ βίασις τῆς περαιτέρω ἐπιστημονικῆς ἐρεῖνης καὶ ἡ ἀνθρωπίνη διανόησις εὔρε πεδίων δράσεως. Ὁ ἀνθρώπος ἀρχίζει νὰ ἐμφανίσῃ καὶ γινώσκει τὰ πάντα δι' ἐρεῖνης καὶ λογικῆς συσχετίσεως ἐλευθερωθεὶς ἀπὸ τοῦ περιορισμοῦ τῆς μυθολογίας καὶ τοῦ δογματισμοῦ. Οὕτω διὰ τῶν Ἑλλήνων γεννᾶται ἡ ἐπιστήμη καὶ ἐξελίσσεται περαιτέρω, φέρουσα εἰς νεωτέρας ἀντιλήψεις περὶ κόσμου καὶ ζωῆς καὶ εἰς ἐμφάνισσιν εἰς τὰς συνολικὰς σχέσεις. Ὅπως δὲ συμβαίνει πᾶσα νέα κατὰστασις νὰ στηρίζεται εἰς παρελθούσαν, οὕτω καὶ αἱ νεότεραι ἀντιλήψεις εἰς τὰς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας βασιζόμεναι εἰς περαιτέρω ἐρεῖνας καὶ ἀνανεούμεναι. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ βέβαιον τῶν διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὸν λεγόμενον Μεσαίωνα ἐυχομένων εἰς φῶς ἀντιλήψεων διακρίνομεν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.